

SARUNAS PAR VĒSTURI

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.07>

VĒSTURES MĀKSLA

*Andris Levāns sarunā par vēstures jēgu
ar Edgaru Engīzeru*

Par vēstures teoriju un filozofiju rakstīts gana daudz, tomēr kopš neatkarības atjaunošanas šiem jautājumiem Latvijas vēsturnieki pievērsušies ir maz. Var minēt Tadeuša Puisāna,¹ Alberta Varšlavāna² vai Ilgvara Misāna³ rakstīto, var minēt daudzās recenzijās un intervijās pa teikumam izlasāmās domas, tomēr, vispārīgi runājot: mēs daudz labāk zinām, kādi priekšstati par vēstures zinātņi ir vadošajiem Eiropas vai Amerikas vēsturniekiem; savukārt par pašmāju vēsturnieku idejām, par to, kas, viņuprāt, ir vēsture un kāda ir tās jēga, priekšstats ir samērā izplūdis un lielā mērā balstīts vēl Roberta Vīpera monumentālajā veikumā.⁴ Ceru, ka šī saruna pavērs plašāku polemiku un sniegs ieskatu, kā 21. gadsimta 20. gados vēsturi uztver Latvijā.

Edgars Engīzers: Pastāsti, lūdzu, kas ir Andris Levāns – tādā historiogrāfiskā griezumā, kādas vēstures skolas, tradīcijas tev ir tuvas, kas ir tie lielie vēsturnieki, no kuriem esi mācījies un kuri ietekmējuši tavu pasaules uztveri?

Andris Levāns: Bez pretenzijām uz ko vairāk, esmu medievists. Tas nozīmē, ka esmu mācīts domāt precīzās vēsturiskās un lingvistiskās kategorijās par pagātņi, kas ir senāka par piecsimt gadiem. Manā prasmju arsenālā blakus prasmēm interpretēt viduslaiku vēstures

¹ Puisāns, Tadeušs (1997). *Vēstures mozaīka*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.

² Varšlavāns, Alberts (2001). *Ievads vēstures zinātnē*. Rīga: Latvijas Universitāte.

³ Misāns, Ilgvars (2012). *Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

⁴ Akadēmiķis, vēstures profesors Roberts Vīpers (02.04.1859.–30.12.1954.). Pieejams: <https://www.biblioteka.lu.lv/lv/resursi/izstades/virtualas-izstades/roberts-vipers/>; Rokpelne, Liene (2018). Starptautiska konference “Viena vēsturnieka trīs dzīves: Roberts Vīpers (1859–1954) Krievijas, Latvijas un padomju historiogrāfijā”. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (107), 170.–177. lpp.

avotus ir paleogrāfijas iemaņas, lai atpazītu ar roku rakstītu līniju tīklojumā saturu, diplomātikas, kas māca izprast dokumentu koncepcijas un struktūras, arī senās valodas un lingvistikas un literatūras vēstures pētniecības rīki. Sevi ieskaitīt kādai skolai man ir diezgan pagrūti, bet es varu pateikt, kas bijuši mani skolotāji, kuri palīdzējuši kļūt par to, kas esmu tagad, un ietekmējuši to, kā es skatos uz vēsturi, kas manā izpratnē ir pasaules un cilvēku attiecību aprakstīšanas vai izprašanas tehnika. Mani skolotāji ir Hamburgas Universitātes profesori Hanss Verners Gotcs (*Hans-Werner Goetz*), kurš pieder respektablajai Bohumas Universitātes medievisku skolai un kurš ieveda mani tajā viduslaiku izpētes apvidū, kur es sevi uzskatu par piederīgu, – priekšstatu un apziņas vēsturē. Šī ļoti specifiskā vēstures izpētes problēma, domājot par viduslaiku tekstiem kā senas kolektīvās apziņas reprezentācijām, vērs mūsu uzmanību arī uz atcerēšanos un aizmiršanu kā sociāliem fenomeniem. Otrs mans skolotājs ir Klauss Arnolds (*Klaus Arnold*), kurš pieder Vircburgas Universitātes medievisku skolai, un trešais – Klauss Joahims Lorencens-Šmids (*Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt*), Hamburgas Valsts arhīva arhivists, kurš man atklāja paleogrāfijas noslēpumus. Runājot par Ziemeļeiropas un Livonijas vēstures likločiem, jāmin arī Norberts Angermans (*Norbert Angermann*), kura skolotājs bija dāņu-vācbaltiešu izcelsmes vēsturnieks Pauls Johanzens (*Paul Johansen*). Savukārt, runājot par seno valodu un viduslaiku literatūras studijām, neaizmirstams ir Dīters Mons (*Dieter Mohn*). Domāju, ka tieši skolotāji ir tie, kas nosaka, kādai skolai skolnieks pieder. Pats sevi izjūtu piederīgu vairāk Rietumu viduslaiku izpētes sistēmai, konkrētāk – vācu akadēmiskajai tradīcijai, kas, protams, arī nav viendabīga. Arī Latvijā ir bijuši ļoti svarīgi cilvēki, kuri man mācīja saprast, kas ir vēstures zinātne: es gribētu pieminēt Pēteri Krupņikovu, Vilni Pāvulānu un, protams, arī Ilgvaru Misānu. Viņi palīdzēja izvēlēties ceļu, ko eju tagad vēstures zinātnē.

E. E.: Es zinu, ka par vēsturi tu vari runāt aizraujoši, daudz un ilgi. Bet varbūt sāksim ar pašu galveno un, iespējams, arī ar pašu sarežģītāko – kur tu saskati vēstures jēgu? Kādēļ ir vajadzīgs tas, ar ko mēs, ar ko tu nodarbojies? Kāda, tavuprāt, ir vēstures rakstīšanas, šo pagātnes naratīvu veidošanas būtība?

A. L.: Tas patiesi ir ļoti nopietns jautājums. Ja palūkojamies uz citām zinātnēm – literatūrzinātne, teoloģija, filosofija, socioloģija, so-

ciālā antropoloģija, muzikoloģija u. c. arī strādā vēsturiski, proti, tās uzdod jautājumus par sev svarīgām jomām no vēstures zinātnes perspektīvas un cenšas saprast un izskaidrot, kāda, piemēram, bija gregorisko dziedājumu izpildīšanas prakse pagātnē. Tanī pašā laikā mēs varētu teikt, ka vēsture kā zinātne ir absolūti starpdisciplināra. Mēs nevaram vienkārši pārrakstīt vēstures avotus un pasludināt to par vēsturi. Manuprāt, vēsturei jēgu katreiz no jauna piešķiram paši, to rakstot. Vēstures jēga viena zinātnieka uztverē balstīsies centienos radīt zināšanas. Šo sabiedrības patērēto un pieprasīto vēsturisko zināšanu saturs un funkcijas mainās – stabils un nemainīgs ikvienā sabiedrībā ir un būs pieprasījums pēc zināšanām par pagātņi. Ikvienā publiskā izdevumā vakar un šodien varam atrast refleksijas par pagātņi, un šīs refleksijas acīmredzami piešķir cilvēku eksistencei dziļumu. Citiem vārdiem – jēgu.

E. E.: Tu minēji atmiņas un kolektīvās atmiņas, kas ir ļoti nozīmīga konstrukcija kolektīvās, piemēram, nacionālās identitātes formēšanai, bet tajā pašā laikā mēs redzam, ka lielle vēstures stāsti, *grand narratives* – vai tā būtu valsts vai tautas vēsture, ne vienmēr paskaidro, ne vienmēr atbalsta personīgos, ģimenes vēstures stāstus. Jāpiebilst arī, ka ārkārtīgi daudz zināšanu par pagātņi vienkārši pazūd laika ritumā.

A. L.: Jā, piekrižu. Es atgriezīšos pie vēstures jēgas jautājuma. Mēs hrestomātiskā manierē nošķiram, kas ir pagātne – tas, kas ir noticis. Un vēsture – klasiskā jeb antīkās un viduslaiku retorikas tradīcijas izpratnē – ir viss, ko mēs veidojam kā naratīvu par pagātņi. Domājot par kolektīvām un individuālām atmiņām un to attiecībām ar naratīvu kā konceptuālu valodas radītu tēlu konstrukciju par pagātņi, kas palīdz noformulēt to, ko mēs gribam par pagājušo pateikt, tiek konfrontēti ar pretrunu starp indivīdu atcerēšanos kā atmiņas funkciju un atmiņām, kas ietvertas tekstā. Vēstures naratīvu radīšana vienmēr būs pakļauta selekcijas, vispārināšanas un citiem sižeta veidošanas vai stāsta organizēšanas principiem. Mēs varam teikt, ka jebkura historiogrāfija ir specifiska, uz atcerēšanos vai aizmiršanu vērsta kultūrtehnika, kas ne vien iedibina kultūrintitātes, bet arī piesaista tās rituāliem. Tāpēc arī ģimenes, privātā, mazākas vai lielākas grupas vēsture kā atsevišķa mikrovēsture tikai nosacīti korespondē ar lielājiem naratīviem, tādēļ ka to mērķi, nolūki un motivācijas, tātad – pagātnes stāstu jēgas ir atšķirīgas.

E. E.: Runājot par plašāku, piemēram, nacionālo pagātnes stāstu, veidojas ļoti atšķirīgi redzējumi un vērtējumi. Es nezinu, vai to var veidot kā nodalījumu starp nacionālromantisku un liberālu, varbūt – konservatīvāku un atvērtāku, skatījumu uz nacionālā mēroga procesiem pagātnē un arī uz idejām, kā rakstīt vēsturi. Ja pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas arī vēstures rakstīšanā dominēja izteikti pretpadomiska un nacionālromantiska tradīcija, tad šobrīd nacionālajā historiogrāfijā mēs varam redzēt vairākas atšķirīgas tradīcijas, vairākus tādus kā ideju kopumus jeb “burbuļus”.

A. L.: Neviena historiogrāfija nav vērtību neitrāla. Vēstures nara-tīvus rada cilvēki – emocionālas un sociālas būtnes. Tāpēc ir ārkār-tīgi svarīgi apzināties, ka šie cilvēki ir ar saviem politiskajiem priekš-statiem, ar savu sociālo pieredzi, ar savā dzīvē izdarītām izvēlēm, pat zinātnieki, postulējot objektivitāti kā augstāko sava darba vērtības kritēriju. Es baidos, ka viens vēsturnieks, lingvists vai filosofs nekad nebūs objektīvs tādā ziņā, kā objektivitāti izprot dabaszinātnēs. Ne-kad. Kas tādā gadījumā viņiem ļauj būt zinātniekiem, kuru intelekta radītajām zināšanām mēs piešķiram ticamību? Vai iespējams zināt-niekam būt tik brīvam un, par spīti savas tagadnes sociālajai un poli-tiskajai vilkmei, kas atgādina par viedokļu un vērtību uztveres pret-runīgumu, neiekrist savu emociju lamatās un neļauties stereotipiem un sentimentam? Manuprāt, vēsturniekus pie zemes notur tas, ka mums ir skaidrs, kā strādāt ar vēstures avotiem, un par zinātniekiem mums ļauj būt vienkāršā aksioma, ka vēstures avotos mēs necenša-mies projicēt to, kā tur nav, proti, mūsu gaidu un emociju radītus tēlus. Nākamais līmenis, kurā zinātnieks apliecina savu profesiona-litāti, ir spēja vēstures avotu interpretācijās atklāt jaunu informāciju par pagātnes cilvēka prāta un izjūtu pasauli un viņa vietu dažādos sociālo attiecību kontekstos, kā arī spēja novilkt stingras robežas starp emocijām, politiskajām ambīcijām, sabiedrības gaidām un mo-dernā laikmeta kolektīvajām identitātēm un to pasauli, par ko runā vēstures avoti. Mēs varam, piemēram, patriotisku noskaņu iedves-moti, ļoti gribēt atklāt latviešu “brīvo” senatni ar savu “valstiskumu” 12. gadsimtā, taču tādu nebūs. Vēsturnieku uzdevums ir profesionāli, tātad analītiski iedziļināties pagātnes procesos un izskaidrot tos šo-dienas publikai.

E. E.: Šķiet, ka, sākot jau ar Benedeto Kroči (*Benedetto Croce*), daudzi ir teikuši, ka no vēstures mēs kaut kādā veidā mācāmies, ka

vēsture palīdz izskaidrot tagadni. Un, ņemot vērā to, ka procesi sabiedrībā vienmēr ir izstiepti laiktelpā, zināmā mērā tam varētu arī piekrist. Tomēr jāatzīst, ka attiecības starp pagātņi un tagadni savādāk, bet, manuprāt, samērā precīzi ir raksturojis arī Roberts Vipers, sakot, ka mēs izmantojam tagadni, mūsdienu stāstus, mūsdienu kategorijas, mūsdienu valodu, lai paskaidrotu pagātņi.

A. L.: Manuprāt, Vīpera teiktajā ir daudz vērā ņemamu vērojumu un atziņu par vēstures rakstīšanu. Tagadnes pieredzes ļauj formulēt jautājumus, kas mums šķiet svarīgi, un caur šiem jautājumiem mēģinām saprast pagātņi, bet, protams, līdz ar to ieraugām paši sevi savu domu, nevis pagātnes spoguļi. Šī atgriezeniskā saite ļoti būtiski ietekmē kolektīvo identitāti un līdz ar to arī veido pasaules uztveri. Es baidos, ka tā gluži nebūs, ka pagātne spēs mūs pamācīt, kā dzīvot tagadnē. Pagātnē piedzīvotās krīzes, epidēmijas, dabas katastrofas – tie ir jautājumi, pie kā atgriežamies, jo sevišķi kādas krīzes iespaidā. Vai tie būtu migrācijas procesi vai dabas katastrofas, epidēmijas vai militāri konflikti – ar šiem procesiem cilvēce ir saskārusies pagātnē, saskaras tagadnē un saskarsies nākotnē; tāpēc vēsturnieki, filosofi un antropologi formulē jautājumus, kas nepieciešami darbam ar vēstures avotiem – mūsu interese par pagātņi kļūst konkrēta un neatraujama no tagadnes procesiem. Nodarbošanās ar pagātnes jautājumiem nav vienkārši laika kavēklis, lai uztaustītu kaut ko interesantu; tagadnes dēļ mēs kļūstam mērķtiecīgi, jo apjaušam pagātnes pieredzēs, praksēs un attiecībās lielu izzīņas potenciālu.

E. E.: Daudzi gan iebildīs – vēsturnieki strādā ar faktiem, ceļ tos gaismā tādus, kādi tie ir, tādā Leopolda fon Rankes (*Leopold von Ranke*) garā – rakstām vēsturi tādu, kāda tā patiesībā notikusi.

A. L.: Ranke, manuprāt, bija izcils vēsturnieks – un visu cieņu viņa sekotājiem. Es neredzu pretrunu ar to, kā Ranke izprata vēsturi un tās rakstīšanas procesu – viņš cieņpilni izturējās pret vēstures avotiem un paša postulēto ideālu – rekonstruēt pagātņi tādu, “kā patiesībā bija” (*wie es eigentlich gewesen*). Turklāt viņš vēstures rakstīšanu izprata kā mākslu. Interesēties par vēsturi var katrs, taču ne katrs spēj rakstīt vēsturi kā mākslinieks. Arī rakstīt vēsturi var katrs, bet ne katrs šāds vēstures stāsts mums atklās pagātņi, jo iespējams, ka tas pagājušo sagrozīs un atklāsies stāstītājs pats. Ranke, starp citu, nav bijis tāds faktu kalps, par kādu viņu bieži padara. Domādami, ka, pārrakstot visu vēstures avotos lasīto, būsīm uzrakstījuši patiesu vēsturi,

esam vairāk pozitīvistī nekā pats Ranke. Mēs taču, sevi mierinot, zinām, ka vēsture ir avotu interpretācija. Ranke saviem studentiem Berlīnes Universitātē mācīja cieņpilnu attieksmi pret avotiem, nesagrodot un neviltojot informāciju, ko vēstures avoti nes. Taču no otras puses ir tā: ja akli pieturēsimies tikai pie vēstures avotos rakstītā un nejautāsim pēc to autoru, publikas un tekstu sarežģītajām attiecībām, mēs nekad nesaprātīsim, kāda ir šīs informācijas jēga, piemēram, viduslaiku sabiedrībā. Un nespēsīm paskaidrot citiem, kāda pagātne isti bijusi.

E. E.: Runājot par vēsturi, nereti cilvēki to cenšas iedalīt kā mākslas vai zinātnes dzīves sastāvdaļu. Arī pirms Rankes – vēstures mūza antīkajā Grieķijā – Klio tika likta blakus dzejas, dejas un traģēdijas, kā arī astronomijas mūzām. Vai tādā intelektuālā darbā kā vēstures rakstīšana vispār ir iespējams nodalīt mākslas un zinātnes dimensijas?

A. L.: Mākslinieki dažādos laikmetos – Albrehts Dīrers (*Albrecht Dürer*), Bernts Notke (*Bernt Notke*), Kaspars Dāvids Frīdrihs (*Caspar David Friedrich*), Sigismunds Vidbergs un daudzi citi – sevi vispirms ir saukuši par amatniekiem. Tāpat arī daudz rakstnieki sevi pazemīgi dēvē par amatniekiem, un tas nozīmē, ka viņi pārvalda amata tehniku un instrumentus, lai radītu tekstu vai gleznojumu.

E. E.: Arī Marks Bloks raksta par vēsturnieka amatu.

A. L.: Un tieši tāds pats portretists vai ainavists ir arī vēsturnieks. Protams, mūsu “krāsas” un “materiāli” ir pavisam citi, tomēr mums ir daudz kopīga ar rakstniekiem. Ja vienkārši skaldīsim vārdus un liksim formulas bez tēliem, rindosim teikumus, kuros varbūt būs korekti fiksēti vēstures avotos rakstītais, tad ar to vien būs par maz, lai mēs būtu saprotami lasītājam. Lai lasītājs, tostarp akadēmiskajās apriņķās, mūs saprastu, lai šos tekstus uzdrošinātos lasīt arī cilvēki, kam nav vēsturnieka izglītības vai padziļinātas intereses, ir jāprot rakstīt tā, lai modinātu interesi, lai radītu intrigu un savu vēstījumu pasniegtu kā jēgpilnu. Amerikāņu literatūrzinātnieks Haidens Vaits (*Hayden V. White*) un igauņu vēsturiskās prozas meistars Jāns Kross (*Jaan Kross*) māca, ka arī nedaudz ironijas, un varbūt pat nedaudz vairāk kā mazliet, mūsu veidotajam vēstures naratīvam var nākt tikai par labu. Vēsturiskas personas, slīpējot to biogrāfijas, kļūst par figūrām, un mūsu vārdi tās var padarīt par interesantiem sava laikmeta lieciniekiem vai arī par garlaicīgiem varoņiem un cietējiem.

Vai vēstures avoti mums atklāj faktus? Vai patiešām tas, ko mums atklāj vēstures liecības un avoti, ir fakti? Ar faktiem saprotot notikumus, uz kuriem mēs raugāmies kā patiesi notikušiem. Es gribētu teikt, ka mums jābūt piesardzīgiem un pietiekoši skeptiskiem – mūsu acu priekšā tikpat labi varētu būt ilūzija. Kā mēs varam būt droši, ka tas, kas atklājas vienā vēstures avotā tekstuāli vai priekšmetiski, pilnībā atspoguļo kādu pagātnes notikumu? Pat ja notikums ir reāls, radot avotu, tā radītājs to jau ir ietērpis citā, tekstuālā realitātē. Citiem vārdiem sakot, vēstures avotos tiek atspoguļots to radīšanas fakts, notikums zināmā mērā tiek deformēts caur šo vēstures liecību. Es būtu ļoti piesardzīgs, pirms postulēt kādu vēstures avotā aprakstītu notikumu par faktu. Protams, būs arī “dzelzaini” fakti, piemēram, ka konkrēta persona ir dzīvojusi konkrētā laikā, taču – ko mēs zinām par šo personu? Tieši tas pats ir attiecināms arī uz notikumiem.

Vēsturnieks rada konceptuālu skatījumu uz pagātnes procesiem – viņš rada struktūru, modeli, kādā veidā raudzīties uz pagātņi. Kad veidojam stāstu kā drāmu, ļoti iespējams, ka mēs iegūsim ļoti daudz lasītāju un piekritēju, jo piesaistīsim viņus pašu empātijas, līdzdzīvošanas un līdzjušanas dēļ. Sāpes, traumas, zaudējumi kā kolektīvās pieredzes afekti saglabā savu sugestējošo ietekmi un nozīmi uz vēstures rakstīšanu, taču vēsturniekam vajadzētu būt kā mediķim, kurš iepretī slimniekam spēj būt līdzjūtīgs un tomēr redz viņā vispirms savu pacientu, kas jādziedē. Vēstures naratīvs kā drāma un sāpju stāsts ir toksisks, tas dod mierinājumu uz laiku, bet ilgtermiņā atstāj apjukumu un modina bailes. Tāpēc ar traģiskas drāmas žanrā rakstītu vēsturi kā varoņu vai mocekļu stāstu var viegli manipulēt ar cilvēka emocijām, modināt vēlmes, dot tādus uzvedības un rīcības virzienus, kas patiesībā var būt destruktīvi un nodarīt sabiedrībai postu.

Mēs runājam par vēsturi un attiecinām to uz visu, kas noticis pagātnē, taču der atcerēties, ka vēsture ir tas, ko mēs radām, ko mēs izdomājam, ko mēs tēlojam un ko mēs uzrakstām. Pagātne ir neaizsniedzama un netverama, kurp mēs nevaram atgriezties. Mēs nevaram būt Konektikutas jeņķi Marka Tvena (*Mark Twain*) tēlojumā, kuri spēj pārcelties laikā un nokļūt pagātnē. Vēstures naratīva viena no sociālajām funkcijām ir radīt ilūziju par šādas atgriešanās iespēju. Vēstures rakstīšana ir viena no cilvēka radītām kultūras tehnikām, kas ļauj pārcelties pagātnē, kaut tikai iztēlē. Katrā paaudzē, saskaroties ar vienām un tām pašām pagātnes liecībām, mēs interpretēsim

tās citādi. Iespējams, ka būs kādi saskares punkti, piemēram, manam un Leonīda Arbuzova juniora (*Leonid Hans Nikolaus Arbusow*) skatījumam uz tā sauktās “Indriķa” hronikas satura kompozīciju un valodas stilu. Atšķirīgais iezīmēsies brīdī, kad fiksēsim izpētes jautājumus par šo pašu tekstuālo vēstures avotu, kādus tos pēc Arbuzova nāves un it sevišķi pēdējos divdesmit gados spējusi formulēt galvenokārt Rietumu akadēmiskā kopiena, un tie nav ne etniski centrēti, ne ideoloģiski tendēti jautājumi, piemēram, par “Indriķa” tautību.

Ja man būtu vienkāršā veidā vārdos jāietērpj tas, kā es redzu vēsturnieku vietu modernā sabiedrībā, tad es teiktu, ka vēsturnieki ir cilvēki, kuri prot strādāt ar kolektīvajām atmiņām un ar tiši vai netīši saglabātām pagātnes liecībām, respektīvi, viņi ir tie, kuri konstruē atmiņu kopienas. Tas, ko vēsturnieks uzrakstīs par pagātni, nosauks par vēsturi un prātīs aiznest līdz plašākai sabiedrībai, tas arī būs tas, ko mēs saucam par kādas sabiedrības vai kopienas kolektīvo atmiņu.

E. E.: Man ienāca prātā nošķīrums, kas veidojas starp vēsturniekiem un atmiņu pētniekiem. Šis nošķīrums man atsauc atmiņā senāku nošķīrumu – starp vēsturi un socioloģiju, kur ir diezgan izteikts viedokļu plurālisms un zinātniskā metodoloģija, kas to pieļauj. Tu ieskicēji, ka vēsturnieki veido sociālo atmiņu, kam varu piekrist, līdztekus ir cilvēki, kas pēta atmiņu, bet varbūt neinteresējas par vēsturi, un vēl ir sociologi, kas pēta nevis atmiņu, bet sabiedrību kopumā un arī dara to atrauti no vēstures. Iespējams, ka sociologiem tic pat vairāk nekā vēsturniekiem, kuri to vēsturisko un kolektīvo atmiņu ir konstruējuši.

A. L.: Ļoti interesanti ir vērot, kāds ir vēsturnieka kā zinātnieka prestižs sabiedrībā, pie tam tas var būt stipri mainīgs. Vēsturnieki diemžēl bieži ir pildījuši politisko pasūtījumu. Iespējams, ka tam ir dažādi iemesli, taču tas ir jautājums par sirdsapziņu. Veidojoties autoritārajām un totalitārajām sabiedriskajām sistēmām, redzams, ka vēsturnieku “pārdošanās” notiek samērā intensīvi un viņi daudzos gadījumos “apkalpo” politisko eliti. Es domāju, ka tas ir iemesls, kāpēc brīdī, kad notiek šo politisko režīmu darbības pārvērtējums, iespējams konstatēt, ka kāda pētnieku kopiena – vēsturnieki, antropologi un arī filosofi no sabiedrības puses tiek noliegti.

E. E.: Tu runā par pētnieku izslēgšanu no sabiedrības pieprasījuma, no zinātniskā diskursa, kas arī ir tāda melnbalta reakcija uz iepriekšējiem darbiem. Arī Latvijā tas spilgti parādījās režīmu maiņas

brīžos. Piemēram, runājot par padomju vēstures skolu, kura uzturēja vienu oficiālo pagātnes interpretāciju, un attiecīgi deviņdesmito gadu sākumu, kad viss, kas bija pretpadomju, piedzīvoja uzplaukumu – ļoti īsā laika periodā bija vērojama konfrontācija starp diviem konkurējošiem skatījumiem uz vēsturi. Līdzvērtīgi ASV Neatkarības kara piemērs – par kuru britu vēsturniekiem ir viens priekšstats un vērtējums, bet amerikāņu – pilnīgi cits. Tas viss ir dziļi psiholoģiski un pavisam noteikti nav tā, ka mēs runājam tikai par padomju uzspiestās, aplamās ideoloģijas kaut kādu dekonstrukciju. Patiesībā arī šobrīd esam situācijā, kad veidojas tādi kā ideju kopumi, sava veida “burbuļi”, kas savā starpā var būt pat izslēdzoši. Piemēram, esam pieraduši runāt, ka Krievijas vēsturnieki ir vienas politiskās sistēmas ietvaros dzīvojoši un mums ir cits skatījums. Konflikts it kā ir Latvijas un Krievijas vēsturnieku starpā, tomēr jāatzīst, ka arī Latvijā veidojas daudz dažādu strāvojumu, kas noliedz viens otru.

A. L.: Vēsturnieki ir tādi kā atmiņu menedžeri, kas veido, formē, formatē un konceptualizē kolektīvās atmiņas. Respektīvi, to, ko vēsturnieki izpētīs un uzrakstīs, to arī sabiedrība atcerēsies. Pilnīgi piekritu, ka vēsture ir vairāk sociālā zinātne, uzskatu, ka nodalījums sociālās un humanitārās zinātnēs ir mākslīgs. Manuprāt, pilnvērtīga un ļoti auglīga moderna vēstures pētniecība ir iespējama tikai tad, ja vēstures zinātne ir atvērta citu zinātņu teorijām, metodēm un sasniegumiem. Medievistika, piemēram, jau kopš 20. gadsimta 70. gadiem ir pilnībā atvērta gan lingvistikai, gan literatūrzinātnei, gan semiotikai, gan muzikoloģijai un daudzām citām nozarēm. Izzināmos jautājumus, protams, ģenerē vēsturnieki paši, bet brīdī, kad sāk pietrūkt šo jautājumu, mēs arī pētniecībā apstājamies. Manā skatījumā tā ir būtiska mazo nacionālo historiogrāfiju problēma, kas vērojama arī Latvijā, jo mums pietrūkst šī starpnozaru plašuma un kompetences.

E. E.: Mēs vēsturē tradicionāli varam izdalīt trīs lielus “žanrus” – tautas vēsture, zemes vēsture un valsts vēsture, kas ir klasiskais dalījums, tas ir labi saprotams un pazīstams. Zinātniskā diskursā šobrīd jau runā par dažādām vēsturēm, dažādām pieredzēm, dažādiem ideju kopumiem – kā vērtēt pagātņi, kas ir stipri ārpus šī trejdaļījuma. Šodien publiskās, politiskās diskusijas par 20. gadsimta vēsturi, par simboliem, par politisku novērtējumu pagātnes varoņiem un antivaroņiem burtiski varbūt ne soli, bet 15 soļus atpaliek no tā, ko akadēmiski vēsturnieki ģenerē savā šaurajā un ļoti noslēgtajā komūnā.

A. L.: Es tautas, zemes vai valsts vēsturi nesauktu par žanriem, drīzāk tās ir konceptuālas pieejas, kā rakstīt vēsturi – kas ir tas, kas būs centrā un ko es gribu atklāt, ko es gribu izstāstīt savā vēstures stāstā.

E. E.: Un izstāstīt to, “kā patiesībā bija”.

A. L.: Mēs nekad nevarēsim izstāstīt, “kā patiesībā bija”, bet varam pietuvoties pagājušai īstenībai ar zinātniski akceptējamu ticamību un radīt to, ko mēs beigās saucam par vēsturi. Respektīvi, vai mēs spējam rekonstruēt pagātņi ne tikai pēc notikumiem, bet arī pēc cilvēku izjūtām, emocijām, uztvērumiem un priekšstatiem. Vai mēs spējam rekonstruēt cilvēka apziņas procesus – tas man liekas ārkārtīgi būtiski. Un jautājums: kāda ir vēstures jēga tad, kad mēs gribam rakstīt tautas vēsturi, ar ko senāk saprata un arī tagad vairumā gadījumu saprot vienas etniskas kopienas vēsturisku aprakstu, nebūs atbildams vienā teikumā. Šis koncepts neparedz skatījumu, kas iekļauj kultūru daudzveidību. Tāpēc šodien vēl arvien Latvijas sabiedrībai, latviešiem ir sarežģītas un pat nekādas attiecības ar viduslaiku Livoniju. Ja tu man jautātu, vai es gribu rakstīt tautas vēsturi, tad es pavisam atklāti atbildu, ka negribu, jo tas, ko mēs varam izdarīt, rakstot par pagātņi bez ideoloģiju ietekmētu konceptu ierobežojumiem, ir daudz vairāk, interesantāk un plašāk, nekā koncentrēties tikai uz vienas tautas vēsturi.

Mūsu, respektīvi, latviešu tautas kolektīvos vēsturiskos priekšstatus par sevi formē tieši šie vēstures stāsti. Bet atgriežoties pie zemes vēstures un valsts vēstures – arī šodien mēs gribam pieturēties pie šiem konceptiem tāpēc, ka tas mums kādā brīdī ir, es pat teiktu, politiski nepieciešams.

Tautas vēstures koncepts slēpj arī risku, un proti, caur to mēs varam izslēgt no mūsu zināšanām, redzesloka un pētniecības jautājumus, piemēram, par vācbaltiešiem 19. un 20. gadsimtā vai par viduslaiku Livoniju. Tādējādi, no sabiedriskā labuma un ilgtspējas perspektīvas raugoties, mēs patiesībā apcērtam saknes mūsu valsts identitātei, jo valsts, lai cik didaktiski tas skan, ir veidojusies ļoti konkrētā vēsturiskā telpā, bet tās formēšanās process ir bijis daudz, daudz ilgāks nekā gadsimts valstiskuma. Es domāju, ka šāda pēctecības un ģenealoģijas apjēgsme ir ārkārtīgi būtiska, domājot par to, ka viduslaiku Livonija ir tieši tas vēsturiskais priekšnosacījums, uz kura saknēm vēlāk varēja veidoties arī Latvijas valsts.

E. E.: Tu ieminējies par Livoniju, tas man atsauc atmiņā senu sarunu par “savējiem” un “svešajiem” mūsu uztverē. Lielākoties sabiedrības atmiņā esam konstruējuši, ka Livonija ir kaut kas svešs; tāpat Pirmā pasaules kara laikā “sliktie” vācieši, “sveša” muižniecība. Ar šādu rīcību teju ignorējam okupēto Kurzemi mūsu vēstures stāstā un ne tikai to – šādā veidā praktiski izstumjam pat padomju periodu un arī iepriekšējos gadsimtos skatāmos ārkārtīgi šauri – sekojot tikai vienai iedzīvotāju grupai. Rezultātā kā sabiedrība esam no kolektīvās atmiņas izslēguši gan elites slāņus, kas te veidojās uz vietējās sabiedrības pamata, gan ļoti daudz ko citu.

A. L.: Man liekas, ka tā ir viena no svarīgākajām perspektīvām.

E. E.: Daudzi igauņi Livoniju uzskatu par “savas” vēstures daļu.

A. L.: Livonijas pētniecību, kas pēc būtības iekļaujas daudz plašākā Eiropas vēstures kontekstā, nedrīkst padarīt atkarīgu no politiskām interesēm vai ideoloģiskiem untumiem, piemēram, pielāgojoties politiskajam pasūtījumam, kas bieži pieprasa valsts vēstures rakstīšanu. Bet, protams, savas šī brīža gaidas mēs arvien projicējam pagātnē, cenšamies ieraudzīt kādas kopienas tēlu, kas atbilst mūsu gaidām – tos nosaucam par “mēs”, par “latviešiem”, kuru toreiz, 12. vai 13. gadsimtā nebija. Vēstures mīti un romantizēti pagātnes tēlojumi arvien pastāvēs blakus akadēmiskajiem viedokļiem. Tie viens otru neizslēdz.

E. E.: Populārās un populārzinātniskās literatūras klāstā vēsture ir viena no “pārdodamākajām” tēmām, tas labi ilustrē sabiedrības alkas pēc zināšanām par pagātņi, pēc vēstures stāstiem.

A. L.: Jā, tā patiešām ir iespēja izkāpt no tagadnes, kas piesaista ļoti daudzus.

E. E.: Lielāko tiesu caur vēsturi mēs skatāmies uz pagātņi, ja ne caur nacionālu, tad vismaz kartogrāfisku sentimentu. Un, arī runājot par viduslaikiem, mēs it kā runājam par Livoniju, bet patiesībā mēs jau īsti nerunājam par to, kas notiek Tērbatā vai Sāmsalā. Mēs runājam par Rīgu, par Vācu ordeni Cēsīs, par Rīgas arhibīskapu. Pat domājot par viduslaikiem, mēs tomēr esam tādā ļoti mūsdienīgi ģeogrāfiski iegrožotā telpā. Runājot par citiem laika periodiem pagātnē, mēs teju klaji ignorējam to, ka pagātnes norises lielākoties nepazīst mūsdienu politiski administratīvās robežas.

A. L.: Jau kopš ļoti agras bērnības dažādu mediju, kā arī skolas grāmatu un programmu ietekmē mēs esam pieradināti raudzīties uz

Baltijas jūras reģiona pagātnes norisēm ļoti šauru nacionālu politisko robežu ietvaros. Es domāju, ka šodien vajadzētu piedāvāt cilvēkiem citu skatījumu. Runājot par viduslaiku Livoniju, nav pareizi tās stāstu reducēt līdz šodienas Latvijas valsts telpai. Ja mēs runājam par viduslaiku Livoniju, mums patiešām ir jārunā par kopumu, par vienu vēsturisko reģionu.

E. E.: ...kurā reizēm ir telpa arī viņpus šī brīža Eiropas Savienības austrumu robežas.

A. L.: Tieši tā – mūsdienu politiskajām robežām viduslaiku Livonijas vēstures stāstā nav nekādas nozīmes; ja mēs šīs robežas cenšamies ievērot, tad tas notiek mūsu ģeopolitiskās izpratnes un mūsu uztveres ieradumu dēļ. Šeit varam atgriezties pie jautājuma par vēstures jēgu – ar kādu vēsti, kāpēc mēs rakstām, piemēram, Livonijas vēsturi? Vai lai uzsvērtu, ka Igaunija un Latvija ir bijusi viens teritoriāls kopums, valdījumu kopuma nedalītas daļas? Ja mēs sekojam vēsturiskai realitātei, tad kolektīvo identitāti aprakstošais vietniekvārds “mēs” aptver igauņus un latviešus vienā vēsturiskā telpā, taču arī Livonijas dāņus un ienācējus no Ziemeļvācijas, un citas etniskās kopienas.

Tu pieminēji skolas mācību grāmatas, taču bez skolas mācību grāmatām šāds vērojums būtu attiecināms arī uz medijiem lielajā tīmeklī, dažādām populārām publikācijām un cilvēku viedokļiem par viduslaiku Livoniju: šīs informācijas saturs demonstrē izolētību no notiekošā un rakstītā akadēmiskajā pasaulē. Latvijas sabiedrībā populārie viedokļi un skatījumi par viduslaikiem eksistē atrauti no tā, kas tiek radīts kā jaunas zināšanas par pagātņi. Cilvēki kopumā, iespējams, lasa daudz par vēsturi, taču ļoti maz par Livoniju, jo viņi lasa to, ko var izlasīt latviešu valodā, un vēl, ja tas nav pārlietu sarežģīti uzrakstīts teksts; taču šie viegli pieejamie teksti bieži vien satur stipri novecojušas atziņas, vērojumus un zināšanas, kas ir piecdesmit un vairāk gadus senas. Par Livoniju domājot – sen jau ir sasniegts cits zināšanu stāvoklis.

E. E.: Man gan gribas piebilst, ka viduslaiki, manuprāt, šajā ziņā pavisam noteikti nav izņēmums. Šajā kontekstā gan arī jāpiezīmē, ka vēstures avotu un pat literatūras korpuss kopumā nav cilvēka mērogiem aptverams – neviens pētnieks, neviens kolektīvs nevar aptvert visus vēstures avotus, sevišķi, ja runājam par 20. gadsimtu; līdz ar to vēsturnieka loma atklājas avotu atlasē. Tas rada savstarpēji izslēdzo-

šus diskursus, kas no avotu kritikas viedokļa varētu būt pat patiesi, jo attiecīgi no viena avotu kopuma tiek izdarīti vieni secinājumi, no cita avotu kopuma – otri secinājumi. Bet kur ir vēsturnieka atbildība par viņa izvēli vēsturē? Vai izvēlamies to, kas mums pašiem patīk, vai to, ko pieprasa sabiedrība, kuras pieprasījumu ir konstruējuši priekšgājēji caur mācību grāmatām, caur politikām un dažādiem instrumentiem; vai tas ir tas, ko pieprasa aktuālā politika, konjunktūra? Manuprāt, mums ir jāpatur prātā tīri redakcionālā atbildība, ko nes katrs teksta autors.

A. L.: Vēsturnieka uzdevums ir, protams, atklāt un interpretēt vēstures avotus, taču vēl svarīgāk – spēt formulēt jaunus jautājumus, kuri ir jēgpilni un noderīgi, ne tik daudz tiekties pēc jauniem vēstures avotu kalniem, kā tas ir iespējams 20. gadsimta vēstures izpētē. Šobrīd Latvijā un pasaulē, piemēram, aktuāls ir sociālās integrācijas process, kultūras un politiskās identitātes jautājums; tie ir svarīgi ne tikai mums (vēsturniekiem), tie ir globālas nozīmes jautājumi, kuri pagātnē ir uzdoti neskaitāmas reizes dažādās sabiedrībās, dažādos pasaules reģionos un dažādās kopienās. Veiksmīga zinātnes un sabiedrības komunikācija ir atkarīga no tā, vai spējam akadēmiskajā vidē šādus jautājumus noformulēt un padarīt pieejamus, saprotamus un interesantus plašākai auditorijai.

E. E.: Runājot par vēstures stāstu saprotamību, man ienāca prātā – cik liela nozīme ir vārdiem, ko izvēlamies, runājot par pagātņi, piemēram, par reliģiju vēsturi vai pat reliģijām kopumā. Viens piemērs: ir kristiešu Dievs, ko mēs pazīstam, tas zināmā mērā saspēlējās ar pagāniskā Dieva tēlu, un ir Allāhs, ar ko mēs apzīmējam tieši to pašu tēlu citā reliģijā; vienlaikus, runājot par jūdaismu, mēs nelietojam ikdienas sarunvalodā senebreju *El, Elohim, Jahve, Baal* vai kādu citu Svētajos Rakstos lietotu apzīmējumu. Manuprāt, šī vārdu izvēle, gan tulkojot no citām valodām, gan skaidrojot, interpretējot vēstures avotus, ir ārkārtīgi nozīmīga – tulkojot mēs ne vien pārnesam nozīmi, bet nereti arī radām pilnīgi jaunu saturu.

A. L.: Ja mēs, piemēram, interpretējam pāvesta legāta Vilhelma no Modenas kādu no 13. gadsimta 20. gados Rīgā rakstītajiem dokumentiem, tad mums vispirms uz šo tekstuālo liecību vajadzētu palūkoties kā uz svešas vēsturiskas apziņas produktu. Mēs varam šo tekstu no latīņu valodas iztulkot latviešu valodā un tvert saturu burtiski. Taču tas būtu zemākais uztveres līmenis. Teksta eksegēze un

semiotika piedāvā interpretācijas paņēmienus, kas ļauj uzzināt par satura, valodas un autora attiecībām vairāk un atklāt plašāku sociālo nozīmju lauku, kurā vēsturiskie laikabiedri varēja Vilhelma dokumentu uztvert un saprast, tai skaitā atsevišķu jēdzienu lietojumu, ko vairāku paaudžu pētnieki nav adekvāti atpazinuši un tāpēc piešķirūši tiem maldīgus skaidrojumus. Medievistika māca tvert tekstus vairākos interpretāciju līmeņos. Tikai tajā brīdī, kad svešo vēsturisko apziņu iepazīstam, varam pilnvērtīgi ne tikai saprast, ko Vilhelms no Modenas raksta burtiskā nozīmē, bet arī spējam šo tekstu interpretēt. Bieži vien mēs apstājamies pie burtiskā, tālāk netiekam, jo mums nav citu pieturas punktu, nav ideju un jautājumu.

E. E.: Ap 2000. gadu mēs runājām par pirmajām *svaigajām* postmodernisma tendencēm. Tavuprāt, varbūt tagad tā vietā ir stājies kaut kas cits? Kā tu vērtē Latvijas vēstures zinātnes laikmetīgumu, kur mēs esam Eiropas akadēmiskajā vidē?

A. L.: Eiropas vēstures kopienā vai vidē mēs iekļaujamies ar vairāk vai mazāk specifisku nacionāli orientētu historiogrāfiju un pētnieciskajiem jautājumiem, kurus mēs formulējam. Varam jautāt: cik vienoti mēs šajā kopainā esam, vai mēs parādām sevi kā Latvijas vēsturnieku un zinātnieku kopienu, kura iekšēji komunicē un kura ir saistīta ar ārpusauli starptautisku pētniecisku diskursu ietvaros? Mēs, ar atsevišķiem izņēmumiem, pavisam noteikti esam pārāk tradicionāli un konservatīvi, mums arvien pietrūkst teorētiski augstā lidojuma, un mēs reti spējam teoriju dotās iespējas savienot ar konkrētiem *case studies*. Ar šo mēs atšķiramies no mūsu kolēģiem Igaunijā, Dānijā vai Vācijā. Mēs pilnībā vēl arvien neesam atbrīvojuši to potenciālu, ko esam akumulējuši kā zinātnieki, arhīvu un arheoloģiskās izpētes eksperti, interesantu un vērtīgu ideju autori, azartiski sarunu biedri un grūtību nenomākti optimisti. Arvien mums pietrūkst sarunu par vēsturi, par to, ko mēs darām un kāpēc – lūk, tieši tādu sarunu, kāda mums notiek pašreiz.

THE ART OF HISTORY

An academic conversation between Latvian historians Andris Levāns and Edgars Engģizers about the meaning of history

Since the regaining of the political and intellectual independence, Latvian historians have failed to pay attention to the theoretical and philosophical issues of history writing. There are just a few exceptions, notably, T. Puisāns, A. Varšlavāns, and I. Mišāns who have published their views on these issues, while some other historians have mentioned relevant ideas among main focuses in various publications like book reviews or interviews. This conversation between historians Edgars Engģizers and Andris Levāns is the first (hopefully, in a series) attempt to map the theoretical and philosophical ideas of Latvian historians in the 2020s.

In the course of the discussion, the interlocutors came to the following ideas and conclusions on some aspects of history writing:

Latvian historiography on the whole is too conservative, too nationally and ethnically centred as well as detached from theoretical discourses taking place in the global community of historians. Public historical narratives and school textbooks, in their turn, are largely based on outdated conclusions and live their parallel lives, independently from new scientific historical findings. Historiography is never value-neutral, and the historian will never reach impartiality as it is perceived in the hard, natural sciences: history, same as other disciplines, which are based on narratives, is always closely associated with the author's talent and applied means of expression. However, by strictly following scholarly methodology in working with sources, the historian maintains an undoubted degree of scientific expertise. The historian not only analyses what the sources say, but is also able to interpret what they remain silent about. Thus, "the interpretation" of the past is never a literal translation of the source text from one language into another and history really is the art of interpretation.

The meaning of history is re-defined every time we write it. Knowledge about the past provides individuals and societies with the depth of existence, and therefore different historical narratives may have diverse meanings, for example, a national historical narrative will have a different meaning and purpose than the narrative of a person's life story or a family history.

Historians are the ones who construct memory communities. What the historian writes about the past and calls history, and manages to carry to the society at large, is what we call the collective memory of a society or a community. We often use the past to explain the contemporary

processes, and that is right because these processes have grown out of and have been influenced by the past. But we also use the present to explain the past: in the process of history writing, we always ask questions, and these questions are determined by the contemporary life. The society always tries to identify “us” and “them” in the past, for the most part thinking from the perspective of contemporary political and geographical realia, which, however, have little in common with the timespace of the past that it assumes to be having in focus.

In a sense, history is a cultural technique for travelling in time, at least in the intellectual dimension. However, political ambitions to use history for legitimising current decisions and actions are always present. We must remember that the society is easily manipulated through historical narratives and historians also carry a huge burden of responsibility: they must not inflict harm on the society in a long-time perspective. As life-stories are written, historical persons turn into figures and historians can make them into interesting witnesses of their age or into boring heroes, or victims. The historian must always be aware of the editorial responsibility that he or she carries as the author of a text. If we want to identify the historian's place between belonging to the world of art or science, it can rather be defined as that of a craftsperson who commands a certain set of skills required for the creation of historical and scholarly narratives of different genres.

Do historical sources really reveal facts apart from those related to the creation of a particular source? If we define the fact as something that has “really happened”, to what extent, if at all, are we able to state what exactly “really happened”? These questions cannot be answered clearly and unambiguously. But speaking about the current status of the historical science in Latvia, one thing is clear: there is a shortage of and need for academic conversations about history, like the present one.